

הרב אודי דהן

זה כוחו של יוסף

בפרשת ויחי יעקב הסבא מברך את בני יוסף לא לפני שעורך מסדר זיהוי קצר:

וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה. ויאמר יוסף אל אביו בני הם אשר נתן לי האלקים בזה ויאמר קחם נא אלי ואברכם¹

מה משמעותה של המלה 'בזה' ומה היא מוסיפה לנו באמירתו של יוסף לאביו?

מהפירושים שנאמרו:

בזה = במקום הזה.²

בזה = בעניין הזה. איזה עניין? 'שאמרת שנתנם לי השם קודם בואך אלי מצריימה והם אשר אמרת עליהם שהם לך'.³

בזה = בעבור זה. ומה זה אותו זה? לפי מדרש אחד צדקתה של אסנת אשתו⁴ ולפי מדרש אחר שטר אירוסין ושטר כתובה המעידים שנשא אשה כהוגן.⁵

בזה = במקום זה. ומהו הזה? במקום שנים עשר בנים שהייתי אמור להוליד הרמוזים בגימטריית המילה 'זה' נתן לי האלקים שנים והסיבה לכך היתה מעשה אשת פוטיפר.⁶

על שלל הסברים אלו אבקש להציע הסבר נוסף שמבצבץ מתוך דמותו של יוסף בכמה מקומות.⁷

¹ בראשית מח, ח-ט.

² כך פירשו רד"ק, ספורנו, חזקוני, ורשב"ם כתב 'במלכות הזאת'.

³ לשון הרמב"ן.

⁴ פסיקתא רבתי פרשה ג.

⁵ מדרש הגדול וכן בתרגום יונתן ומובא פירוש זה ברש"י.

⁶ פירוש אור החיים הקדוש על דרך הרמז ובהסתמך על מאמר חז"ל בסוטה לו, ב: "תניא היה ראוי יוסף לצאת ממנו י"ב שבטים כדרך שיצאו מיעקב אביו שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף אלא שיצא שכבת זרעו מבין ציפורני ידיו".

⁷ התפלגות הפרשנויות על המילה 'זה' כבר מרמזת שלא כ"כ ברור שהיא מציינת תיאור מקום ובאמת המילה 'זה' כתיאור מקום מופיעה בכל התנ"ך בשכיחות נמוכה באופן יחסי. ומעניין שמתוך כל הפעמים הללו היא מופיעה

זה = אחוות האחים

כאשר נשלח יוסף על ידי יעקב אביו לראות את שלום אחיו הוא מגיע לשכם ושם פוגש 'איש':

וַיִּמְצְאוּהוּ אִישׁ וְהָיָה תְּעָה בְּשַׂדֵּה וַיִּשְׁאַלְהוּ הָאִישׁ לְאֹמֶר מַה תִּבְקֹשׁ: וַיֹּאמֶר אֶת אַחִי
אֲנִי מִבְּקֹשׁ הַגִּידָה נָא לִי אֵיפֹה הֵם רְעִים: וַיֹּאמֶר הָאִישׁ נָסְעוּ מִזֶּה כִּי שָׁמַעְתִּי
אֲמָרִים גְּלָקָה דְתִינָה וַיִּלְךָ יוֹסֵף אַחֲרָיו וַיִּמְצָאם בְּדֹתָן⁸

מה פשר תשובתו של אותו איש באומרו 'נסעו מזה'. אפשר גם כאן להסביר שאותו איש אומר לו בעצם אינפורמציה גיאוגרפית לאמור 'הם אינם כאן'⁹ אבל קשה על פירוש זה שתי קושיות: האחת לשונית – מדוע משתמש בביטוי 'זה' הרי ישנן מילים המציינות באופן בולט הרבה יותר תאורי מקום כמו 'פה' ו'כאן' וכו'.

הקושיה השניה היא עניינית הרי אם יוסף תועה בשדה הוא כבר מביין בעצמו שאחיו לא נמצאים ולכן מבקש לדעת איפה הם רועים. אם כן מה יועיל לו לדעת שכאן הם אינם רועים. ואם כבר אומר לו האיש שסביר להניח שהלכו לדותן די בפרט זה כדי להבהיר שהם אינם כאן ולכאורה מיותרת תשובתו¹⁰.

ובאמת רש"י מסביר את המילה זה לא כתיאור מקום אלא כתיאור מצב של אחי יוסף:

נסעו מזה – הסיעו עצמן מן האחוה¹¹

כיצד רש"י למד בפסוק שהמילה 'זה' היא האחוה? ה'שפתי חכמים' נותן לנו שתי תשובות בזה:

'זה' בגימטריה שווה לשנים עשר ולפי זה ה'איש' עונה ליוסף אחיך נסעו משנים עשר כלומר אינם רוצים עוד להיות שנים עשר אלא אחד עשר בלעדך. בזה רמז לו שמתנכלים להמיתו ואינם באחוה עמו.

'הוכחת רש"י ממלת זה כלומר נסעו מזה שאתה אומר את אחי אנכי מבקש אבל הם נסעו מן האחוה'.

בצורה יותר מרוכזת במקרא אצל שתי דמויות: יוסף ומשה. במאמר זה אבקש לבחון את משמעותה המיוחדת של המילה 'זה' בהקשר של דמותו של יוסף.

⁸ בראשית לז, טו- יז.

⁹ וכך מפרש הספורנו על אתר: "אין ספק שנסעו מזה המרעה ואין לבקשם באחד מחלקיו".

¹⁰ כך מסביר ה'שפתי חכמים' את הכרחו של רש"י לפנות אל הפירוש הדרשני.

¹¹ רש"י על בראשית לז, יז.

מתשובתו השנייה של ה'שפתי חכמים' עולה הבנה חדשה לא רק בתשובת ה'איש' אלא גם בשאלת יוסף הקודמת לתשובה זו: "ויאמר את אחי אנכי מבקש הגידה נא לי איפה הם רועים". יש להניח שגם חלקו הראשון של פסוק זה איננו שאלה גיאוגרפית כי אם כן מה טעם לחזור עליה בסגנון שונה בחלקו השני של הפסוק. אלא על כרחנו יש להבין שיוסף מבקש את אחיו ובקשת האחים משמעה בקשת אחוות האחים ושלומם שזוהי עיקר שליחותו ובנוסף שואל היכן הם רועים ואותו 'איש' עונה לו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון לאמור: בדבר בקשת האחוה תדע שהם נסעו מזה ואינם איתך באותה מגמה של אחווה ובדבר מקומם שמעתי אומרים נלכה דותיינה.

לפי הבנה זו ניתן להבין מדוע רש"י צריך לומר שאותו איש הוא גבריאאל ואינו יכול לומר כמו שאומר האבן-עזרא על דרך הפשט שזהו אחד מעוברי דרך. כי לשיטתו של רש"י ה'איש' הזה לא מוסר לו רק מידע גיאוגרפי שאותו כל אדם שהיה במקום היה יכול לדעת אלא גם מידע על מצב נפשי פנימי של האחים וזה ודאי בלתי אפשרי לאדם זר לדעת¹².

אחוה – שליחותו של יוסף

בקשת האחוה בין האחים היא משימתו הגדולה של יוסף שאלה נשלח על ידי אביו. שליחות זו עבור יוסף היא עניין מהותי בחייו שראוי מבחינתו למסור את נפשו עליו. הרי סביר להניח שיוסף הרגיש בקנאתם ובשנאתם של האחים כלפיו ואחרי מפגש זה עם אותו איש שמבכיר לו עד כמה המצב חמור רק מתגלה עוד יותר מעלתו של יוסף שאינו מרפה וממשיך בדבקות לבצע את שליחותו תוך ידיעת הסכנות הכרוכות בכך.

נראה לי שניתן לינוק מתוך הסבר זה של רש"י את הביטוי 'נסעו מזה' פירוש חדש להצהרתו 'בני הם אשר נתן לי אלקים בזה': אבי יעקב אתה שואל אותי מי אלה? אלו שני בני אשר נתן לי אלקים בזכות זה כלומר בזכות מסירות הנפש שהיתה בי במילוי השליחות ששלחתני לבקש את האווה, שליחות שכללה מסכת יסורים פיזיים ורוחניים בבור, במלחמת היצר בבית פוטיפר, בבית ככלא ובבית פרעה. ואם תשאל אותי מה טיבם של אלו אומר לך שאחוה זו חילחלה גם בהם וראויים הם לברכה. יעקב הסבא שיודע יותר מכל מהי קנאת ושנאת שני אחים וחווה אותן על בשרו במאבקי בכורה וברכה רוצה לבחון האם הצהרתו של יוסף עומדת במבחן המציאות. אכן לאחר 'טסט' קצר של העדפת צעיר על בכור מופתע יעקב לגלות שהיחיד שמתרגש מהשיכול הידיים זה יוסף אך האחים לא מקפידים זה על זה ונוכח לגלות שאכן אפריים ומשה אחים אמיתיים ויש לקבוע את הברכה של עם ישראל לדורות מתוך כח האחוה הגדול הזה ששורר ביוסף ובבניו לאמור: "בך יברך ישראל לאמר ישמך אלקים כאפרים וכמנשה..."¹³

הבנה זו של המילה בהקשר של יוסף עולה גם מתוך סיטואציות נוספות בחיי יוסף:

¹² נקודה זו מעלה ה'כלי יקר' שם בפירושו.

¹³ בראשית מח, כ.

בסיומו של ספר בראשית יוסף משיבוע את בני ישראל שיעלו את עצמותיו:

וישבע יוסף את בני ישראל לאמר פקד יפקד אלקים אתכם והעליתם את עצמותי
מזה¹⁴

לפי מה שהסברנו במונח זה יוצא פסוק זה לא מכיל שבועה בלבד. יוסף אכן משיבוע את בני ישראל אך השבועה איננה מקור החיוב שלהם אלא נתינת תוקף חזק יותר לחיוב שכבר מוטל עליהם להעלות את עצמותיו. מכח מה הם חייבים? 'מזה' כלומר מכת ה'זה', מכת האחוה שהיתה ביניהם.

על משימה חשובה זו של השגת האחוה רומז יוסף לאחיו עוד קודם לכן בתוך דבריו לאחים כשדורש מהם להביא את בנימין:

בְּזֹאת תִּבְחָנוּ הִי פְרָעָה אִם תֵּצְאוּ מִזֶּה כִּי אִם בְּבֹא אֲחֵיכֶם הַקָּטָן הַזֶּה¹⁵

אומר יוסף לאחיו: אם תרצו לצאת ולסיים את השליחות למען ה'זה' שבגללה אתם נמצאים כאן אתם צריכים לעמוד במבחן מעשי דומה לזה שנכשלתם בו בעבר הוא מבחן האחוה כלפי אחיכם הקטן.

אולי יתכן למצוא רמזים נוספים גם בדברי יהודה ליעקב אביו כששכנעו לשלוח את בנימין: "כי לולא התמהמנו כי עתה שבנו זה פעמיים"¹⁶ גם בנימין שנלקח ע"י יוסף כדי לבחון האם למדו האחים את הלקח וחזרו לאחוה וגם יוסף שנשלח מאתך בשליחות הדבר ה'זה'.

וכן אולי רמז נוסף בהתפעלותו של פרעה מיוסף: "...הנמצא כזה איש אשר רוח אלקים בו"¹⁷

לא רק בפסוקי התורה אנו מוצאים את המונח 'זה' אצל יוסף אלא אף במדרש:

מה כתיב ויעזב בגדו (אצלה) [בידה וינס ויצא החוצה] (בראשית לט יב) , א"ל הקב"ה [חייך] כשיצאו בני ישראל ממצרים, עתיד הים לראות את ארוןך ולהיות בורח, שנאמר הים ראה וינס, ומה ראה, [ראה] ששמר יוסף כל עשרת הדברים. שמעון איש קיטרון אומר עצמות של יוסף ראה, ולא עוד אלא שהיה ארונו של יוסף מהלך לפני הארון, ואומות העולם רואין אותו, ואומרין מה טיבו של ארון זה שמהלך עם ארון התורה, וישראל משיבין אותם ואומרים קיים זה מה שכתוב **בזה**, ומה היה בארון עשרת הדברות, ויוסף קיים את כולם עד שלא ניתנו מסיני, א"ל הקב"ה ליוסף יוסף אע"פ שפרעתי לך מקצת שכר בעולם הזה, הקרן קיים

¹⁴ בראשית נ, כה.

¹⁵ בראשית מב, טו.

¹⁶ בראשית מג, י.

¹⁷ בראשית מא, לה.

לך לעולם הבא, כשיגאלו ישראל גאולת עולמים, בזכות יעקב ובזכותך הם נגאלים, שנאמר גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה¹⁸

יוסף נקרא 'זה' במדרש ויתכן כי צדקותו המיוחדת איננה נשאת בגדר צדקות פרטית אלא מתרחבת כזכות לכלל ישראל שבעבורה יגאלו גאולת עולמים מכח השליחות שעניינה היה להפוך את עם ישראל מקובץ פרטים לכלל אחד גדול.

יוסף בכל אותן שנים קשות דבק בשליחות זו למען האחווה ולא הרפה מהמשימה עד אשר ראה שהאחים הגיעו אל האחווה ואף עמדו בנסיון. את זה הוא נוכח לגלות בבשורת הערכות שמביא אתו יהודה.

ערבות - שליחותו של יהודה

את יהודה אנו פוגשים ככח העולה ומנהיג את האחים בשעות המורכבות והקשות.

בפרשיות האחרונות של ספר בראשית אנו פוגשים את יהודה כמנהיג ומשפיע בבעיות העומדות בפני בני יעקב במקומות מספר:

בהסכמת האחים להצעתו של יהודה ולא של ראובן לגבי יוסף, שאת יוסף יש למכור ולא לזרוק לבור.

בכך שמצליח לשכנע את יעקב אביו לשלוח את בנימין איתם שוב למצריים למרות שלראובן יעקב סרב.

בכך שמצליח ל'שבור' את קשיחותו של יוסף ואת העמדת הפנים של יהודה.

מה יש בכוחו של יהודה שמצליח את דרכו במהלך פרשיות זה?

נראה שכוחו של יהודה מבצבץ כבר מתוך פרשיה קודמת הלא היא פרשת יהודה ותמר שם תמר מלמדת אותו ערבון מהו:

וַיֵּט אֵלָיָהּ אֵל הַדָּרָךְ וַיֹּאמֶר הֲבָה נָא אָבוֹא אֵלָיךָ כִּי לֹא יָדַע כִּי כָלְתָו הוּא וַתֹּאמֶר
מֵה תִּתֶּן לִי כִּי תָבוֹא אֵלַי: וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֲשַׁלַּח גְּדֵי עֲזִים מִן הַצֹּאן וַתֹּאמֶר אִם תִּתֶּן
עֲרֻבוֹן עַד שְׁלֹחֶךָ: וַיֹּאמֶר מָה הָעֲרֻבוֹן אֲשֶׁר אֶתֶּן לָךְ וַתֹּאמֶר חֲתָמְךָ וּפְתִילֶךָ וּמַטְּךָ
אֲשֶׁר בְּיָדְךָ וַיִּתֶּן לָהּ וַיָּבֵא אֵלָיָהּ וַתַּהַר לוֹ¹⁹

את כח הערבות הזה יהודה לוקח איתו הלאה ומפתח אותו לתודעת ערבות עמוקה כלפי אחיו וזה דבר שמשכנע את יעקב למסור את בנימין כי יעקב יודע שכשיוסף נעלם לא היתה המדרגה הזאת אצל האחים. וגם אם החלו לנבוט יסודות אלו עדיין לא ידע מהם. ולפיכך התחייבותו של

¹⁸ תנחומא נשא, סי' לד.

¹⁹ בראשית לח, טז- יח.

יהודה 'אנכי **אערבנו** מידי תבקשנו ..²⁰ נמצאת הרבה יותר משכנעת מהצהרתו טעונת הרגש של ראובן 'את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך'..²¹

גם אצל יוסף נראה שמשפט המפתח ששובר את איפוקו של יוסף הוא הכרתו של יהודה 'כי עבדך **ערב** את הנער'..

בשורת הערכות שמביא יהודה היא הבשורה שחיכה לה יוסף בכליון עיניים ואולי היא אפילו מדרגה אחת מעל הציפייה של יוסף לאחוות האחים. האם יש הבדל בין אחווה וערכות או ששתיהן מילים נרדפות?

אחוה וערכות, ה'זה' וה'מה'

אחוה וערכות שתייהן מטרות מאותה מגמה של איחוד כוחות אך בכל זאת יש הבדל ביניהן.

אחוה היא מלשון איחוי²² וחיבור. כשמאחים שני דברים הופכים אותם מפרודים לדבר אחד אבל גם כאשר הם חלק מהאחד כל חלק ניכר לעצמו. זאת אחדות במדרגה בסיסית שאליה שאף יוסף להביא את האחים.

ערבות זו אחדות במדרגה גבוהה יותר כי הדברים הנפרדים הופכים להיות מעורבים זה בזה, במצב כזה יש כאן אחד אחדותי יותר כי הוא נושא תכונה משותפת ואופי יחודי.

כמשל ליחס שבין אחווה לערכות אפשר לראות את היחס שבין החיבור הקיים בבניין בין לבנה ללבנה לבין תרכובת כימית או מזיגה אורגנית של חומרים.

ההבדל בין האחווה לערכות משתקפים יפה מתוך ההבדל בין המנהיגים יוסף ויהודה. יוסף הוא המייצג של הצד הגשמי, ה'רחלי', של בית ישראל. אשר על כן האחדות שהוא בא לגלות היא אחדות במובן של שותפות ואיחוי שהיא הרמה הבסיסית והנמוכה יותר של אחדות.

יהודה לעומת זאת שהוא נציג הצד של לאה בבית ישראל, הצד האלוקי יותר הוא בא לבשר את שיעור הקומה האחדותי העמוק יותר של ישראל - ערכות, בחינת 'כל ישראל ערבים זה בזה'²³.

לאור ההבדל הזה בין יהודה ויוסף יעלה יפה מדוע אצל יוסף מופיע בשכיחות גבוהה המונח 'זה' ואילו אצל יהודה המונח 'מה'²⁴.

²⁰ בראשית מג, ט.

²¹ בראשית מב, לו.

²² כך מסביר המהר"ל מפראג בחידושי אגדות על דרשת חז"ל על הפסוק 'אמור לחכמה אחותי את' (קדושין ל, ב).

²³ ספרא בחוקותי ב, ז. לפי זה מובן גם מדוע יש לגרוס בזה ולא לזה (וכך הגירסא בכל מקורות חז"ל מלמד מקום אחד) כי לא מדובר על ערכות עסקית אלא על מדרגה גבוהה יותר שמתפתחת בהמשך למודל עמוק יותר של נפש אחת בגופים מחולקים כלומר אחד שהוא אורגן המכיל קשרים וקשרי קשרים, נגלים ונסתרים, בין החלקים השונים בתוכו.

ההבדל ביו זהות למהות הוא ההבדל בין האבחנה של דבר כפי מה שהוא נראה ומתגלה אלינו לבין אבחנת הדבר כפי מה שהוא עצמו. כך יש להבין את השאלה הפשוטה 'מה זה?' כך: מתעניין אני מהו התוכן העצמי של מה שאני רואה ומזהה מולי.

מחד, שאלת המהות היא שאלה פנימית יותר משאלת הזהות שכן היא מגדירה את הדבר כפי שהוא בעצמו ולא כפי גילוייו. מאידך הזהות היא שלב בסיסי בהגעה למהות כי אם אין אני יודע למה להתייחס אני גם לא אדע להגדיר ולהבין אותו. לכן בחינת ה'זה' של יוסף קודמת ומכינה את בחינת ה'מה'. כך יש להבין לעניות דעתי שההשגחה העליונה בכוונה קושרת את הישגיו ומשימתו של יהודה יחד עם אלו של יוסף ללמד שיש לראות את שליחותם של יוסף ויהודה כשליחות אחת בעלת שני שלבים אשר יש בהם ללמד על סדר הגאולה לעתיד לבוא של גאולה הבאה בתחילה ע"י משיח בן יוסף המכין את משיח בן דוד. ומדמותו האדירה של יוסף ברור שראוי הוא לזכות ולהכין את גאולתם של ישראל שכן נוכחנו לדעת שיש לו את זה!

²⁴ כשתמר מלמדת את יהודה את עניין הערבות היא מבקשת ממנו: "ותאמר מה תתן לי כי תבוא אלי...ויאמר מה הערבון אשר אתן לך"(בראשית לח, טז ו-יח). וכן כאשר יהודה מתנגד להריגת יוסף: "ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרוג את אחינו וכסינו את דמו"(בראשית לז, כו) ובשני המקומות מדובר כאן בגילוי ערבות של יהודה.